

Roman PELCZAR

Realizacja procesu dydaktycznego w niemiecko- -żydowskich szkołach trywialnych w Galicji w latach 1784–1873 (ze szczególnym uwzględnieniem Lwowa)

Słowa kluczowe: edukacja Żydów na ziemiach polskich w czasach zaborów, szkoły elementarne w Galicji, żydowskie szkoły trywialne w Galicji, Herz Homberg, kadra dydaktyczna szkół żydowskich w Galicji, program nauczania w państwowych szkołach żydowskich w Galicji, uczniowie państwowych szkół żydowskich w Galicji.

Wstęp

W momencie I rozbioru Rzeczypospolitej na ziemiach włączonych do Austrii (w Galicji) żyło ok. 150–200 tys. Żydów, co stanowiło prawie 10% ogółu ludności tego obszaru. Mieszkali oni przede wszystkim w miastach. W 1777 r. głównymi ośrodkami z ludnością izraelicką były: Lwów, Przemyśl, Drohobycz, Jarosław, Lesko, Tarnogród, Tarnów, Dynów, Rzeszów, Dobromil, Sieniawa, Dąbrowa Tarnowska, Strzyżów, Przeworsk, Mielec, Mościska i Leżajsk. Zdecydowaną zaś przewagę nad nacjami chrześcijańskimi miała ona w Brodach, Drohobyczu, Stryju, Skole, Turce, Starej Soli, Starym Samborze oraz Wiśniczu¹.

Początkowo władze austriackie w stosunku do Żydów nie posiadały wypracowanego stanowiska. W czasach cesarzowej Marii Teresy, i dużej części rządów Józefa II, utrzymywały dotychczasowy stan ich izolacji od reszty społeczeństwa (chrześcijańskiego). Dowodzi tego fakt, iż patent tolerancyjny cesarza

---

¹ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1868*, Kraków [brw.], s. 7–9; J. Półwiartek, *Skupiska żydowskie w Galicji u schyłku XVIII wieku*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991, s. 150–152.

Józefa II z 1781 r. wydany dla galicyjskich akatolików nie objął Izraelitów². Początkowo reformy wprowadzane przez władcę zmierzały do ich asymilacji, a w konsekwencji – do germanizacji. Dopiero pod koniec jego panowania zaniechano polityki represyjnej. Przejawem był, wydany w 1789 r., patent tolerancyjny (zatwierdzony dekretem Gubernium lwowskiego z 7 maja 1789 r.), który usunął dotkliwsze przejawy dyskryminacji Żydów w Galicji³.

Izraelici mieszkający na omawianym obszarze tworzyli gminy (kahale), które funkcjonowały według odrębnych od chrześcijan praw i zwyczajów. Jednym z przejawów było wysyłanie swych dzieci do własnych szkół wyznaniowych. W początkach czasów galicyjskich żydowskie szkoły elementarne nadal funkcjonowały według dotychczasowych wzorców organizacyjnych⁴. Zasadniczy ich trzon tworzyły prywatne chedery przeznaczone dla młodzieży męskiej. Organizowano je w każdym kahale, nieraz w większej liczbie. Skromna wiedza, którą chłopcy w nich zdobywali, w powszechnym mniemaniu Żydów uznawana była za wystarczającą. Do szkół tego typu chodziło dużo dzieci. Często chedery nie miały własnego budynku, a nauka odbywała się w mieszkaniu nauczyciela (nazywanego melamedem)⁵. Tylko najubożsi chłopcy żydowscy uczęszczali do szkół Talmud-Tory, utrzymywanych przez kahale⁶. Wpływ na taki stan oświaty żydowskiej miał niechętny stosunek Izraelitów do publicznych szkół chrześcijańskich.

1. Sieć niemiecko-żydowskich szkół trywialnych

Jednym z austriackich sposobów germanizacji Żydów w Galicji miało stać się przymusowe nauczanie ich języka niemieckiego⁷. Duży niepokój u tej ludności wzbudził (bazujący na ustawie oświatowej z 1774 r.) dekret z 20 października 1781 r. o obowiązkowym posyłaniu dzieci do publicznych elementarnych szkół ludowych (głównych i trywialnych), który oznaczał konieczność chodzenia na naukę wraz z młodzieżą chrześcijańską. Toteż Izraelici uzyskali zgodę na

² S. Grodziski, *Zabór austriacki 1772–1848*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 705; T. Opas, *Z badań nad mniejszościami narodowymi w miastach Galicji w latach 1772–1848*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1994, t. 2, s. 74.

³ J. Półwiartek, dz. cyt., s. 151; T. Opas, dz. cyt., s. 74; D. Sadowski, *Haskala und Lebenswelt. Herz Homberg und die jüdischen deutschen Schulen in Galizien 1782–1806*, Göttingen 2010, s. 13.

⁴ R. Pelczar, *Szkolnictwo w miastach zachodnich ziem województwa ruskiego (XVI–XVIII w.)*, Rzeszów 1998, s. 247–248.

⁵ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji 1772–1918*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1994, t. 2, s. 87.

⁶ R. Pelczar, *Szkolnictwo w miastach...*, s. 248; M. Bałaban, *Herz Homberg i szkoły józefińskie w Galicji (1787–1806). Studium historyczne*, [w:] M. Bałaban, *Z historii Żydów w Polsce: szkice i studja*, Warszawa 1920, s. 191.

⁷ S. Grodziski, dz. cyt., s. 705.

otwieranie własnych szkół, nazwanych niemiecko-żydowskimi. Pierwsze takie placówki utworzono w 1784 r. w największych skupiskach tej ludności: Lwowie (szkoła główna) oraz Brodach, Przemyślu, Tarnopolu i Tarnowie (szkoły trywialne). W czerwcu 1785 r. szkołę trywialną otwarto w Rzeszowie. Działania na rzecz organizowania kolejnych szkół elementarnych niemiecko-żydowskich prowadził ks. Jan Hoffman, ówczesny dyrektor lwowskiej Szkoły Normalnej i krajowy nadzorca szkół galicyjskich⁸. Dla usprawnienia nadzoru nad publiczną oświatą izraelską rząd austriacki przekazał go władzom politycznym Galicji (Gubernium i urzędowi cyrkularnym). Dla jej właściwego działania wprowadzono funkcję naczelnego inspektora szkół żydowskich. Na to stanowisko w 1787 r. desygnowano Herza Homberga, Żyda pochodzącego z Pragi, który z dużym zaangażowaniem przystąpił do tworzenia niemiecko-żydowskich szkół ludowych⁹. Pomogło mu w tym ogłoszenie w 1789 r. cesarskiego edyktu tolerancyjnego dla Izraelitów mieszkających w Galicji. Akt ten (bazując na państwowej ustawie oświatowej z 1774 r.) wprowadzał dla nich własne szkoły trywialne (w mniejszych miastach) oraz główne-normalne (w większych miastach), do których mieli uczęszczać wszyscy żydowscy chłopcy¹⁰. Sprawy szkolnictwa izraelskiego we wspomnianym patencie ujęto w czterech paragrafach:

§ 11. Chcąc Żydostwo przez lepsze oświecenie rozumu i obyczajów zdalniejszym uczynić, przy każdej gromadzie niemiecka szkoła, ile tylko możność do tego pozwoli dla żydowskiej młodzieży, podług wzoru normalnych szkół, założoną będzie. Nauczyciele tych szkół, razem jako tłumacze gromadcy, w obowiązek przysięgi wzięci być powinni.

§ 12. A ponieważ podług terażniejszego systemu, umiejętność niemieckiego języka i pisma Żydostwu więcej jak z jednej okoliczności nieodbitą potrzebą się stanie, przeto w owych miejscach, gdzie niemiecka szkoła znajduje się, żaden dzieciuch do nauki Talmudu przypuszczony nie będzie, który świadectwem od nauczyciela niemieckiej szkoły nie dowiedzie, że on do niemieckiej szkoły przynależycie chodził i z nauki tamże dawanej przynależycie korzystał. Nadzorcy i nauczyciele niemieckich szkół, przy gromadach żydowskich ustanowieni, pilne oko mieć będą i w wypadkach przestąpienia onego w każdym razie urzędowi cyrkularnemu natychmiast doniosą, a ten tak gospodarza domu, do którego dzieciuch należy, jako też nauczyciela onego, bez świadectwa od niemieckiej szkoły na naukę biorącego, każdego z nich trzydniowym aresztem ukarze i o odesłanie ucznia do niemieckiej szkoły starać się będzie.

§ 13. Żaden Żyd także ślubu brać nie może, który się świadectwem w § 12 przepisany z tego nie wywiedzie, iż on w publicznej szkole lub domu w niemieckim języku się ćwiczył, od czego jednak wyłączeni są, którzy w r. 1789, gdy to rozporządzenie wydane jest, 13 lat wieku swego dopełnią. Owi zaś, którzy by przeciwko niniejszemu rozporządzeniu,

⁸ M. Baranowski, *Historia szkół ludowych król. stol. miasta Lwowa*, Lwów 1895, s. 62; S. Grodziski, dz. cyt., s. 705; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 88.

⁹ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 200; M. Łapot, *Rozwój żydowskiego szkolnictwa świeckiego we Lwowie w latach 1772–1879*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2013, t. 22, s. 384.

¹⁰ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 56; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000, s. 47.

ku polorowi Żydów zmierzającemu, ślub brać chcieli, ukarani będą, a dający ślub z urzędu swego zrzuceni i do sprawowania nadal jakiegokolwiek urzędu za niezdolnych uznani zostaną.

§ 14. Ażeby Żydzi, na urząd nauczyciela poświęcić się chcący, w przepisany normalnym sposobie się wydoskonalili i do powołania swego usposobić mogli, na ten koniec przy głównej szkole normalnej we Lwowie żydowskie seminarium nauczycieli szkół pod dozorem szkół dyrekcyj założone i koszta na rozporządzenia szkolne z owej kwoty załatwione będą, którą każdy żydowski gospodarz do płacenia podatku protekcyjnego bez różnicy majątku i rzemiosła pod nazwiskiem kwoty 5 złr jak dotąd płacić obowiązany będzie¹¹.

Wspomniany akt prawny poruszał m.in. kwestię organizacji szkół żydowsko-niemieckich oraz utworzenia seminarium nauczycielskiego kształcącego nauczycieli na ich potrzeby. W oparciu o wspomniany patent, a także dzięki zabiegom H. Homberga oraz władz centralnych i lokalnych, pod koniec XVIII w. w Galicji działały dwie żydowsko-niemieckie szkoły główne męskie (we Lwowie i Brodach) oraz kilkadziesiąt trywialnych¹². Wszystkie te placówki zostały zlikwidowane przez cesarza Franciszka I w 1806 r. Było ich wówczas 107, w tym 2 szkoły główne¹³. Z moich ustaleń (na podstawie szematyzmów państwowych) wynika, iż od lat 80. XVIII w. do 1806 r. utworzono na tym obszarze dla dzieci izraelskich łącznie 2 szkoły główne i 110 trywialnych, które funkcjonowały w 105 miastach.

Najliczniejszym skupiskiem Żydów w Galicji był Lwów. W 1790 r. mieszkało ich tu 14 000. W mieście uruchomiono najwięcej żydowskich szkół trywialnych. I tak w 1787 r. założona została męska szkoła trywialna na Przedmieściu Krakowskim. W 1789 r. otwarto kolejną placówkę dla chłopców – na Przedmieściu Halickim¹⁴. W 1793 r. utworzono miejską szkołę trywialną dla dziewcząt. W 1797 r. były już 3 szkoły dziewczęce, gdyż zorganizowano jeszcze szkoły na Przedmieściu Krakowskim i Przedmieściu Halickim. W tym roku we Lwowie istniało więc 5 szkół trywialnych dla młodzieży izraelskiej¹⁵.

Po okresie przerwy w działalności publicznego szkolnictwa izraelskiego (po 1806 r.), stopniowo zaczął postępować proces jego odradzania się, ale tylko w kilku ośrodkach miejskich Galicji. Dotyczyło to także tytułowych instytucji. I tak najpierw (w 1813 r.) otwarto szkołę trywialną dla dziewcząt przy izraelskiej szkole głównej dla chłopców w Tarnopolu. Identycznie postąpiono w 1820 r. w Brodach. Trzecią tego typu placówkę uruchomiono we Lwowie w 1844 r. W latach 50. i 60. XIX w. sieć szkół trywialnych powiększyła się o pięć kolejnych. Mianowicie we Lwowie otwarto dwie takie placówki: miejską i na Przedmieściu Gródeckim. Również w Lipniku koło Bielska Niemcy i Żydzi utworzyli

¹¹ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 197.

¹² *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1792*, Lwów [1792], s. 144–145.

¹³ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicyi...*, s. 58; M. Łapot, dz. cyt., s. 384.

¹⁴ M. Baranowski, dz. cyt., s. 62.

¹⁵ Tamże, s. 63, 83; M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 202.

w 1861 r. deutsch-israelitische Volksschule¹⁶. Kolejna żydowska szkoła ludowa (zapewne trywialna) powstała w Bolechowie. Wreszcie w 1864 r. uruchomiono izraelicką szkołę trywialną w Przemyślu¹⁷. Dla dalszych losów szkolnictwa ludowego w Galicji (w tym żydowskiego) przełomową rolę odegrały ustawy oświatowe z 1869 i 1873 r. Dnia 14 maja 1869 r. została zatwierdzona państwowa ustawa, reorganizująca dotychczasowy system szkolnictwa ludowego. W celu dostosowania tej ustawy do realiów Galicji jej Sejm Krajowy 2 maja 1873 r. uchwalił *Ustawę o zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół ludowych i posyłaniu do nich dzieci*. W miejsce szkół trywialnych i głównych wprowadzono podział na szkoły pospolite oraz wydziałowe¹⁸. Na jej podstawie w następnych latach dokonano reorganizacji żydowskiego szkolnictwa ludowego.

2. Kadra nauczycielska

Działalność szkół zależała od tego, czy udało się znaleźć dla nich właściwą kadrę pedagogiczną. W przypadku analizowanych instytucji od razu pojawił się palący problem jej braku. Dlatego jednym z zadań stojących od lat 80. XVIII w. przed żydowskimi władzami oświatowymi było wyszukanie osób ze stosownymi kwalifikacjami. Zachowane zestawienia nazwisk pierwszych nauczycieli pozwalają na analizę tego środowiska w początkach istnienia szkół. Posłużę się przy tym przykładem Lwowa. Pierwszym uczącym w szkole głównej w 1784 r. był Iser Münden¹⁹. Z kolei w założonej w 1787 r. męskiej szkole trywialnej na Przedmieściu Krakowskim nauczycielami byli Aron Jaroslauer i Joine Hirschl Seligmann. Zaś w uruchomionej w 1789 r. kolejnej placówce dla chłopców (na Przedmieściu Halickim) nauczanie prowadził S. Homberg, prawdopodobnie syn H. Homberga²⁰. W roku szkol. 1791/1792 w pierwszej uczyli S. Homberg i B. Grünbaum, w drugiej zaś nauczanie prowadził J.H. Seligmann²¹. Od następnego roku szkolnego (1792/1793) dodatkowo działała miejska szkoła trywialna dla dziewcząt. Początkowo uczyła w niej nauczycielka B. Turnau²². W 1797 r. były już trzy szkoły dziewczęce, gdyż otwarto jeszcze szkoły na Przedmieściu Krakowskim i Przedmieściu Halickim. W tym czasie uczyły w nich: Ch. Homberg, C. Dornbach i B. Turnau²³. W ostatnim roku działalności szkół lwowskich przed ich likwidacją (tj. w roku szkol. 1805/1806) w szkołach żeńskich (z mie-

¹⁶ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1918)*, „Analecta” 1995, nr 4/2, s. 113.

¹⁷ Tamże, s. 114.

¹⁸ T. Fiutowski, *Szkolnictwo ludowe w Galicji w dobie porozbiorowej*, Lwów 1913, s. 49–50, 59–62.

¹⁹ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 88.

²⁰ M. Baranowski, dz. cyt., s. 62.

²¹ *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1792...*, s. 142.

²² M. Baranowski, dz. cyt., s. 63.

²³ Tamże, s. 63, 83; M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 202.

szaną obsadą pedagogiczną) pracowały nauczycielki: B. Turnau, Judith Unter i Feige Herz, oraz nauczyciele: S. Neumann i Anton Unter. Natomiast w dwóch szkołach dla chłopców zajęcia prowadzili wyłącznie nauczyciele: N. Gipfel, G. Skutsch i M. Herz²⁴. Dodatkowo zachowała się informacja, że pierwszym nauczycielem w szkole trywialnej w Rzeszowie był w 1785 r. Jakub Sklör²⁵.

W pierwszych izraelickich szkołach trywialnych zatrudniano chrześcijan i Żydów²⁶. Niemieckojęzycznych pedagogów izraelickich sprowadzano z Czech, Moraw i innych prowincji cesarstwa. Jednak takie osoby nie znały miejscowej ludności, jej zwyczajów i przepisów rytualnych²⁷. Od początku istnienia omawianych instytucji, od żydowskich nauczycieli (zgodnie z przepisami oświatowymi) wymagano takich samych kwalifikacji, jak od chrześcijańskich (ukończona szkoła normalna i dwumiesięczny kurs preparandów). Pierwszych rodzimych nauczycieli prawdopodobnie kształciła Szkoła Normalna we Lwowie. Odbywali oni praktyki w tamtejszych izraelickich szkołach trywialnych. Dla przykładu w 1789 r. w szkole na Przedmieściu Krakowskim naukę pobierało 33 praktykantów nauczycielskich, a w szkole na Przedmieściu Halickim – 15²⁸.

Patent tolerancyjny z 1789 r. zapowiadał utworzenie seminarium pedagogicznego (preparandy) dla przyszłych nauczycieli żydowskich szkół elementarnych. Do jego powstania doszło w 1792 r. za sprawą H. Homberga. Seminarium usytuowano przy żydowskiej szkole głównej we Lwowie²⁹. Od 1793 r. zakładem kierował dyrektor Aaron Friedenthal, który rok wcześniej był w nim nauczycielem³⁰. W tym charakterze pracował do 1806 r., czyli do rozwiązania szkół niemiecko-żydowskich. Kurs preparandów trwał 2 miesiące. Było to zgodne z podstawą do ustalenia predyspozycji kandydatów na nauczycieli, określoną patentem cesarskim z 7 grudnia 1783 r., ogłoszonym 15 stycznia 1784 r. Według niego w nowo tworzonych szkołach mieli być zatrudniani tylko tacy nauczyciele, którzy potrafili posługiwać się niemieckim sposobem uczenia i państwowymi podręcznikami, przeszli 2-miesięczne przeszkolenie w preparandzie i zdali końcowy egzamin przed jej dyrektorem³¹. Jednak lwowscy Żydzi bardzo negatywnie odnosili się do słuchaczy seminarium. Wręcz uważali ich za straconych dla swej nacji i religii. Władze kahału lwowskiego wielokrotnie skarżyły się na preparandystów za wyłamywanie się z przepisów religijnych. W wymienionym se-

²⁴ *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien für das 1806*, Lwów [1806], s. 249.

²⁵ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 88.

²⁶ J. Skoczek, *Rys historyczno-statystyczny szkół ludowych w Galicji 1772–1848*, Kraków 1869, s. 11.

²⁷ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 62.

²⁸ M. Baranowski, dz. cyt., s. 63.

²⁹ Tamże; M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 57–58; tenże, *Herz Homberg...*, s. 197–198.

³⁰ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 216; tenże, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 59; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 47.

³¹ J. Świeboda, *Szkolnictwo*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. 2, red. F. Kiryk, Rzeszów 1998, s. 92.

minarium na jednym kursie początkowo kształcono 10 słuchaczy³². Byli to głównie biedni młodzieńcy, nęceni wizją wsparcia materialnego w trakcie edukacji i możliwością natychmiastowego otrzymania posady po ukończeniu kursu. Słuchacze mogli mieszkać w seminarium oraz dostawali różne zapomogi. Jednak (z powodu niewystarczającej ilości kandydatów oraz złej ich jakości) seminarium nie funkcjonowało w sposób zadowalający³³. Pomimo to zgłaszali się do niego kolejni kandydaci. Funduszy na utrzymanie preparandy dostarczały podatki płacone przez wszystkie rodziny żydowskie mieszkające w Galicji³⁴.

Niemieckojęzyczni nauczyciele żydowscy uważani byli przez ludność izraelską za obcych i heretyków, prowadzących dzieci na manowce. Dlatego osoby te, podobnie jak sam Homberg, musiały polegać wyłącznie na lokalnych władzach austriackich i policji, by przy pomocy kar finansowych i innych środków przymusu wyegzekwować od Żydów zapisy państwowego prawodawstwa oświatowego³⁵.

W szkołach trywialnych w pierwszym okresie ich działalności (do 1806 r.) zazwyczaj uczył jeden nauczyciel. Nieraz w tej samej placówce pracował przez dłuższy okres. Nauczycielami byli prawie wyłącznie mężczyźni. Uczyli oni nie tylko w szkołach dla chłopców oraz w mieszanych, ale także w żeńskich. W tych ostatnich jednak pracowały głównie kobiety. Nauczycielki zatrudniano także w szkołach koedukacyjnych, gdzie z uczennicami prowadziły zajęcia z robót ręcznych³⁶. W razie większej liczby uczniów, lub podeszłego wieku nauczyciela, dodatkowo angażowano pomocnika. Dlatego w niektórych szkołach zajęcia prowadziły dwie osoby (tabela 1). Tylko szkoła męska na Przedmieściu Krakowskim we Lwowie posiadała okresowo (m.in. w latach 1802 i 1803) obsadę 3-osobową. Jej kadre pedagogiczną tworzyli wówczas: S. Homberg, B. Grünbaum oraz Benedict Lewiński³⁷. Za pracę nauczyciele szkół trywialnych, zgodnie z oświatowymi regulacjami, mieli otrzymywać wynagrodzenie w wysokości 200 złr, zaś kierownicy szkół – 300 złr³⁸.

³² M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 219–220; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 47.

³³ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 69.

³⁴ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 221.

³⁵ *Homberg Herz*, [w:] *The Yivo encyclopedia of Jews In Eastern Europe*, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Homberg_Herz [dostęp: 23.11.2016]; D. Sadowski, *Maskilisches Bildungsideal und josephinische Erziehungspolitik – Herz Homberg und die jüdisch-deutschen Schulen in Galizien 1787–1806*, „Leipziger Beiträge zur Jüdischen Geschichte und Kultur” 2003, band 1, s. 145–168; tenże, *Haskala und Lebenswelt...*, s. 16.

³⁶ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 92–94.

³⁷ *Schematismus für die Königreiche Ostgalizien und Lodomerien für das 1802*, Lwów [1802], s. 228; *Schematismus für die Königreiche Ostgalizien und Lodomerien für das 1803*, Lwów [1803], s. 236.

³⁸ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 62.

Tabela 1. Szkoły trywialne z dwoma nauczycielami

Rok	Szkoła
1792	Lwów – Przedmieście Krakowskie (szkoła męska)
1793	Lwów – Przedmieście Krakowskie (szkoła męska)
1794	Lwów – Przedmieście Krakowskie (szkoła męska)
1796	Lwów – Przedmieście Krakowskie (szkoła męska)
1799	Lwów – Przedmieście Krakowskie (szkoła męska)
1802	Tarnów, Rzeszów, Przemyśl, Zamość, Brzeżany, Tarnopol, Stryj, Zaleszczyki, Stanisławów
1803	Lwów-miasto (szkoła żeńska), Tarnów, Przemyśl, Zamość, Brody (szkoła żeńska), Stryj, Stanisławów
1806	Lwów-miasto (szkoła żeńska), Wiśnicz, Tarnów, Rzeszów, Przemyśl, Zamość, Żółkiew, Brody (szkoła żeńska), Złoczów, Brzeżany, Stryj, Stanisławów

Źródło: *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1792–1806*, Lwów [1792–1806], passim.

W tym pierwszym okresie szkoły posiadały ustabilizowaną kadre. Jedyne wyjątkowo (tabela 2) występowało zjawisko czasowego braku obsady pedagogicznej. Miało to miejsce prawdopodobnie dopiero od początków XIX w. Należy jednak podkreślić, że poza rokiem 1802, gdy nauczycieli brakowało w trzech placówkach, w innych latach (1803 i 1806) były to tylko pojedyncze przypadki. Być może, że na braki kadrowe wpływ miała absencja Homberga, który od 1799 r. przebywał już poza Galicją i nie miał kto sprawować właściwego nadzoru nad tymi instytucjami.

Tabela 2. Szkoły trywialne bez obsady nauczycielskiej w latach 1788–1806

Rok	Miasto
1788	—
1792	—
1793	—
1794	—
1796	—
1799	—
1802	Tyszowce, Bełz, Obertyn
1803	Rozwadów
1806	Skole

Źródło: *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1788*, Lwów [1788], s. 136–138; *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1792*, Lwów [1792], s. 142–146; *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1793*, Lwów [1793], s. 157–162; *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1794*, Lwów [1794], s. 179–184;

Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1796, Lwów [1796], s. 185–190; *Schematismus für das Königreich Ostgalizien 1799*, Lwów [1799], s. 209–214; *Schematismus für die Königreiche Ostgalizien und Lodomerien für das 1802*, Lwów [1802], s. 228–233; *Schematismus für die Königreiche Ostgalizien und Lodomerien für das 1803*, Lwów [1803], s. 236–241; *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien für das 1806*, Lwów [1806], s. 248–253.

We Lwowie i Brodach, gdzie było więcej żydowskich szkół ludowych (we Lwowie – 3 męskie, 3 żeńskie i seminarium nauczycielskie, w Brodach zaś – 2 męskie i 2 żeńskie)³⁹, wszyscy ich nauczyciele tworzyli odrębną korporację (zgrupowanie nauczycielskie), tzw. judisch-deutsche Lehrerkonferenz. W Brodach przewodniczył jej kierownik szkoły głównej męskiej, a we Lwowie – dyrektor seminarium nauczycielskiego. W kwestiach pedagogiczno-dydaktycznych konferencje odnosiły się do państwowego Konsesu Naukowego (Studienkonses), nazywanego też Ławicą Szkolną. Był to autonomiczny organ administracji oświatowej, którego zadanie polegało na czuwaniu nad szkołami wszystkich szczebli w całej prowincji. Instytucja ta działała w latach 1790–1802, a w jej skład wchodziła przedstawiciele uniwersytetu lwowskiego, szkół ludowych i szkół średnich⁴⁰.

W ostatnich latach istnienia niemiecko-żydowskich szkół trywialnych obsada nauczycielska była liczniejsza niż wcześniej. I tak we Lwowie w 1871 r. w szkole miejskiej kadra pedagogiczna składała się z kierownika, 2 nauczycieli i 3 pomocników, a w szkole na Przedmieściu Gródeckim – z kierownika, 1 nauczyciela i 3 pomocników⁴¹. Z kolei w szkole żydowsko-niemieckiej (o statusie trywialnej) w Lipniku w 1860 r. uczyły w 2 osoby. W 1868 r. miała ona 3 nauczycieli⁴². W 1861 r. w Mościskach została uruchomiona niemiecko-żydowska szkoła ludowa (prawdopodobnie trywialna), w której uczył 1 nauczyciel⁴³.

³⁹ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 202.

⁴⁰ Tamże, s. 203; S. Grodziski, dz. cyt., s. 729; C. Majorek, *Działalność oświatowa Jana Franciszka Hoffmanna w Galicji (1778–1791)*, [w:] *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII–XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, red. R. Dutkova, J. Dybiec, L. Hajdukiewicz, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977, s. 99.

⁴¹ M. Baranowski, dz. cyt., s. 152, 165; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie...*, s. 111–112; tenże, *Problemy szkolnictwa żydowskiego*, [w:] *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772–1918*, red. A. Meissner, K. Szmyd, J. Dybiec, J. Krawczyk, Rzeszów 2015, s. 360–361; J. Świeboda (*Edukacja Żydów w Galicji*, s. 93) jako datę powstania tych dwóch szkół trywialnych błędnie uznaje rok 1860.

⁴² *Schematismus des gesammten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diocese...für das Jahr 1860*, [w:] *Schematismus universi venerabilis cleri dioeceseos tarnoviensis tam saecularis quam regularis...in...1860*, Tarnów 1860, s. 54; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej diecezji na rok 1868*, [w:] *Schematismus universi venerabilis cleri dioeceseos tarnoviensis tam saecularis quam regularis...in...1868*, Tarnów 1867, s. 43. J. Świeboda, (*Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 94) błędnie, jako datę powstania szkoły podaje rok 1861.

⁴³ *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1868*, Lwów [1868], s. 741; *Szematyzm królestwa Galicji i Lodomerji z wielkim księstwem krakowskim na rok 1871*, Lwów 1871, s. 434.

3. Uczniowie

Ustawa oświatowa z 1774 r. wprowadzała obowiązek szkolny dla całej młodzieży w wieku od 6. do 13. roku życia⁴⁴. Rozporządzeniami z 20 stycznia 1781 i 16 października 1783 r. władze ponownie wprowadziły przymus edukacyjny dla wszystkich dzieci, w tym izraelickich⁴⁵. Realizowana w ten sposób przez Józefa II polityka szkolna względem Żydów galicyjskich okazała się dla tej ludności bardzo uciążliwa. Dodatkowo H. Homberg przy realizacji wyznaczonych mu zadań oświatowych zaczął egzekwować przymus szkolny dla dzieci, co wywołało bardzo wrogą postawę ich rodziców. W rozwiązaniu tego konfliktu nie pomógł nawet edykt tolerancyjny z 1789 r., gdyż Izraelici woleli pozostawać przy dotychczasowej praktyce wysyłania potomstwa do własnych szkół wyznaniowych⁴⁶. W przypadku Lwowa Żydzi używali najróżniejszych wykrętów, aby nie oddawać swych dzieci do publicznych szkół ludowych. Jako jedną z najczęstszych przyczyn podawano ubóstwo rodziców dziecka i brak środków na opłacenie jego edukacji⁴⁷. Inni rodzice przedkładali świadectwa lekarskie lub zatrudniali nauczycieli prywatnych i w ten sposób obchodzili przepisy⁴⁸. Czasem deklarowali chęć wysłania synów na wieś do krewnych. Miejscowy urząd cyrkularny, który albo sam załatwiał te sprawy, albo przekazywał je do zbadania kałowski, robił rodzicom najrozmaitsze ustępstwa. Godził się m.in. na to, by chorowite dzieci w słotne dni nie chodziły do szkół. Lecz to wszystko niewiele pomagało. W efekcie na przełomie XVIII i XIX w. setki chłopców i dziewczyn zostało przez lwowski urząd cyrkularny zwolnionych z obowiązku szkolnego⁴⁹. Do głównych przyczyn takiej sytuacji można zaliczyć brak zrozumienia wśród ludności żydowskiej potrzeby „normalnego wykształcenia” oraz nieufność wobec publicznych szkół i ich nauczycieli. Ponadto bardzo trudno było oderwać młodzież od obowiązującej przez stulecia oświaty religijnej.

W rezultacie do szkół publicznych chodziła tylko część dzieci w wieku szkolnym. Zauważalna była przy tym duża nieregularność w uczęszczaniu na naukę. Niska frekwencja uczniów przekładała się na słabe wyniki kształcenia. Niezadowolają-

⁴⁴ S. Gruński, *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji*, cz. 1: *Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861*, Lwów 1916, s. 13–14; C. Majorek, *Początki austriackiego systemu szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1772–1780*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1976, t. 19, s. 84–85; E. Podgórska, *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim. Szkolnictwo elementarne*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, t. 1, red. S. Michalski, Warszawa 1982, s. 249; R. Pelczar, *Recepcja austriackiego ustawodawstwa oświatowego w Galicji w latach 1774–1816*, [w:] *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, red. M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki, Rzeszów 2011, s. 213.

⁴⁵ C. Majorek, *Działalność oświatowa Jana Franciszka Hoffmanna...*, s. 103.

⁴⁶ J. Półciwiarzek, dz. cyt., s. 156.

⁴⁷ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 65; E. Podgórska, dz. cyt., s. 251.

⁴⁸ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 227–228.

⁴⁹ Tamże, s. 230.

ce efekty edukacji zostały stwierdzone m.in. podczas egzaminu zimowego w 1793 r. przeprowadzonego w szkołach trywialnych Lwowa. Uczestniczyli w nim członkowie galicyjskiego Studienkonsesu. Swoje spostrzeżenia przedłożyli Nadwornej Komisji Studiów, a ta cesarzowi Franciszkowi I. Władca wyraził swe niezadowolenie, które (w formie obwieszczenia) nakazał opublikować we wszystkich galicyjskich bożnicach. Poza tym zostało przesłane do Gubernium, co spowodowało powołanie specjalnej komisji oświatowej. Po kilku miesiącach pracy 27 grudnia 1793 r. ogłosiła ona raport, z którego wyłonił się bardzo negatywny obraz szkół lwowskich. Komisja zwróciła uwagę na fakt, że mimo ustaw i rozporządzeń młodzież nie chodziła do szkół, a nauczyciele nie przynaglali jej do tego. Ponadto zauważono, że dzieci często zmieniały szkoły. Poza tym podniesiono kwestię, iż miejscowy kahał nie karał opornych rodziców i nie egzekwował nałożonych na nich kar⁵⁰.

Jedną z przyczyn słabej frekwencji w szkołach publicznych było chodzenie dzieci do chederów, zamiast do szkół państwowych. Z tego powodu władze administracyjne zaczęły represjonować mełamedów. Mianowicie polecono im pilnować, by młodzież kształcąca się w chederach uczęszczała równolegle do szkół państwowych⁵¹. Ponadto starano się przy ich pomocy uzyskać jak najdokładniejszy wykaz dzieci kształcących się w tych szkołach religijnych. Każdy mełamed był zobowiązany (pod groźbą utraty koncesji) do dostarczenia nauczycielowi szkoły publicznej dokładnej listy swych uczniów. Na tej podstawie miano sporządzać wykazy dzieci zobowiązanych do chodzenia do szkół publicznych. Wspomniana komisja gubernialna wprowadziła zasadę, że na początku każdego miesiąca miały odbywać się wspólne spotkania władz kahału z nauczycielami dla uregulowania kwestii frekwencji uczniów. Poza tym, władze administracyjne zakazały nauczycielom prywatnym uczyć przedmiotów szkolnych, o ile nie mieli świadectwa uzdolnienia wystawionego przez inspektora Homberga⁵².

Poprawie frekwencji uczniów miały służyć także działania represyjne względem opornych rodziców uchylających się od realizacji obowiązku edukacyjnego przez dzieci. Rozporządzeniami z 20 stycznia 1781 i 16 października 1783 r. zostali oni bezwarunkowo zobowiązani do posyłania swego potomstwa do szkoły. Opornym groziła grzywna lub więzienie. Kary pieniężne mieli ściągać wyznaczeni starsi kahału. Zebrane pieniądze, po oddaniu do kasy cyrkularnej, miano przeznaczać na cele oświatowe⁵³. Jednak kahały często nie wykonywały tej powinności, więc Żydzi (nie obawiając się restrykcji finansowych) lekceważyli realizację obowiązku szkolnego swych dzieci⁵⁴. Władze gubernialne

⁵⁰ Tamże, s. 233–234.

⁵¹ M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 65.

⁵² Tenże, *Herz Homberg...*, s. 232.

⁵³ C. Majorek, *Działalność oświatowa Jana Franciszka Hoffmanna...*, s. 103; M. Krupa, *Szkola ludowa w Galicji w latach 1772–1790*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1981, t. 24, s. 69–70.

⁵⁴ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 230; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 47.

podjęły działania, aby to zmienić. Wspomniana komisja gubernialna, w przypadku Lwowa, zdecydowała zagrozić ojcom dzieci nieuczęszczającym na naukę, iż w razie, jeśli natychmiast nie pošlą ich do szkoły, będą musieli zapłacić wszystkie zaległe grzywny. Ponadto każdy ojciec, opiekun lub mełamed (pod karą 9 złr lub 3 dni aresztu) miał natychmiast donieść właściwemu nauczycielowi o weselu, osieroceniu albo chorobie ucznia. Ponadto starszym kahału nakazano spisywać osoby, które nie wysyłały dzieci do szkół publicznych i ogłaszać ich nazwiska w synagogach⁵⁵.

Dodatkowo władze państwowe, aby zachęcić ludność izraelską do edukowania się w szkołach publicznych, wprowadzały dla osób uchylających się od tego obowiązku różne represje administracyjne. Mianowicie zakazano dopuszczać do kształcenia rzemieślniczego tę młodzież, która wcześniej nie ukończyła żydowskiej szkoły ludowej⁵⁶. We Lwowie, z polecenia magistratu, odsyłano wszystkich zamiejscowych czeladników niemających świadectwa szkolnego. Ponadto postanowiono surowo karać majstrów niechęcych posyłać czeladników do takiej szkoły⁵⁷. Dodatkowo liczebność uczniów starano się poprawić poprzez ustanowienie wymogu ukończenia publicznej szkoły elementarnej przez osoby zamierzające wejść w związek małżeński. Stosowny zapis patentu tolerancyjnego z 1789 r. dotyczył mężczyzn. 27 stycznia 1792 r. opublikowany został dekret nadworny (ogłoszony dekretem Gubernium z 18 stycznia 1793 r. i cyrkulu lwowskiego z 30 stycznia 1793 r.), w którym nakazano, ażeby również „wszystkim w ogólności Żydówkom, do chodzenia do szkoły pociągnionym, iść za mąż tak długo zabronione było, póki z odebranej w szkole podług przepisu nauki świadectwa nie otrzymają”. Dodatkowo te przepisy wprowadziły egzaminy z zakresu szkoły trywialnej dla kandydatów do stanu małżeńskiego. Odnosiło się to do osób, które nie wylegitymowały się świadectwem szkolnym. Takie osoby miały obowiązek pobrania prywatnej nauki u jednego z nauczycieli szkolnych. Często zdarzało się, że kandydat (lub kandydatka) na egzaminie nie w pełni wykazywali się wymaganą wiedzą szkolną. Wówczas pozwalano im na małżeństwo pod warunkiem, że po weselu przynajmniej przez rok będą chodzić do szkoły elementarnej. Rodzice takich osób musieli podpisywać stosowną deklarację⁵⁸. W tej kwestii od początków lat 90. XVIII w. wytworzył się zwyczaj przypominania w synagogach (nieraz kilka razy w roku), iż przy ubieganiu się o zgodę na zawarcie małżeństwa lub o przyjęcie do terminu rzemieślniczego

⁵⁵ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 233–234.

⁵⁶ C. Majorek, *Działalność oświatowa Jana Franciszka Hoffmanna...*, s. 104.

⁵⁷ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 232.

⁵⁸ Tenże, *Dzieje Żydów w Galicyi...*, s. 65; tenże, *Herz Homberg...*, s. 202; S. Pacholkiv, *Galizische Judengemeinden unter Maria Theresia und Joseph II*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” 2014, nr 9, s. 117; Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Zespół 212: Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 im. św. Scholastyki w Rzeszowie, sygn. 71 – „Kronika i księga wizytacyjna 1856–1946”, s. 1.

niezbędne było posiadanie świadectwa ukończenia szkoły publicznej⁵⁹. Ponadto na przeszkodzie w pozyskiwaniu do szkół coraz większej liczby dzieci stał brak umiejętności zdobywania przez nauczycieli przychylności rodziców i młodzieży. W konsekwencji w wielu sytuacjach sprzeczne dążenia domu i szkoły doprowadzały do wzajemnych konfliktów. W takich okolicznościach często musieli interweniować urzędnicy kancelarii Homberga⁶⁰.

Pomimo tych najróżniejszych działań ze strony władz, ogólna liczba uczniów w szkołach trywialnych długo utrzymywała się na dość niskim poziomie⁶¹. Wydaje mi się, że wyjątkiem był Lwów, gdzie – ze względu na dużą liczebność Żydów – uczniów w szkołach było dość dużo. Dla przykładu: w 1789 r. w męskiej szkole trywialnej na Przedmieściu Krakowskim naukę pobierało 161 dzieci. Druga tego typu placówka (na Przedmieściu Halickim) miała 180 uczniów (łącznie 341)⁶². Jednak (dla porównania) w tym mniej więcej okresie (1795 r.) w mieście w 83 chederach kształciło się aż 1574 dzieci⁶³. Według zestawień za 1788 r. w Galicji w 85 szkołach żydowsko-niemieckich wszystkich szczebli uczyło się 7354 uczniów⁶⁴. Średnio na jedną szkołę przypadało ok. 86 uczniów. W cyrkule tarnowskim działało wtedy 6 szkół, spośród których najwięcej młodzieży miała szkoła w Tarnowie (104 dzieci)⁶⁵. W następnych latach w omawianych szkołach sytuacja pod tym względem chyba się nie poprawiała, na co wskazywałyby częściowe dane z roku szkol. 1805/1806. W tym roku uczyło się w cyrkule: tarnowskim – 705 uczniów, brzeżańskim – 533, przemyskim – 1200, stryjskim – 623, żółkiewskim – 100⁶⁶. Do szkoły trywialnej w Dukli w 1826 r. (w pierwszym roku po reaktywowaniu placówki) „w pierwszej klasie mała ich liczba zapisana”⁶⁷. Dopiero później frekwencja w szkołach izraelskich zaczęła się poprawiać. Dotyczyło to zwłaszcza Lwowa. Dowodzą tego dane np. z roku szkol. 1860/1861, kiedy to do miejskiej szkoły trywialnej uczęszczało 48 chłopców i 120 dziewcząt (razem 168). W analogicznej zaś placówce na Przedmieściu Gródeckim było 106 chłopców i 166 dziewcząt (razem 272). Łącznie we Lwowie do tych dwóch szkół chodziło 440 dzieci⁶⁸. Z kolei w 1871 r.

⁵⁹ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 230; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 47.

⁶⁰ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 230.

⁶¹ Tamże.

⁶² M. Baranowski, dz. cyt., s. 63.

⁶³ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 105.

⁶⁴ C. Majorek, *Działalność oświatowa Jana Franciszka Hoffmanna...*, s. 108.

⁶⁵ C. Majorek, W. Marmon, *Oświata i kultura regionu tarnowskiego w okresie rozbiorów i niewoli*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1983, s. 264.

⁶⁶ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 235; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 47.

⁶⁷ M. Jakubus, *Oświata dukielska w latach 1772–1918*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 7, red. F. Leśniak, Krosno 2016, s. 117.

⁶⁸ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 93.

w pierwszej edukowało się 175 dzieci, w drugiej – 206 dzieci (łącznie 381)⁶⁹. Natomiast w szkole żydowsko-niemieckiej (o statusie trywialnej) w Lipniku w 1860 r. było 90 uczniów, a w 1868 r. – 120. W niektórych latach dodatkowo organizowano w niej naukę powtarzającą (niedzielną) dla starszej młodzieży, która wcześniej ukończyła kurs nauki elementarnej, tygodniowej⁷⁰. Do utworzonej w 1861 r. w Mościskach niemiecko-żydowskiej szkoły ludowej (prawdopodobnie trywialnej) uczęszczały jedynie sieroty i dzieci ubogich rodziców⁷¹. Natomiast w Przemyślu w połowie lat 60. XIX w. rocznie w szkole żydowskiej kształciło się ponad 100 uczniów⁷².

Początkowo izraelicko-niemieckie szkoły trywialne były przeznaczone wyłącznie dla młodzieży męskiej. Później zaczęto przyjmować do nich także dziewczęta, przez co placówki stawały się koedukacyjne. Jedynie we Lwowie i Brodach równolegle działały osobne szkoły dla chłopców i dziewcząt. Te drugie zaczęto otwierać dopiero od 1791 r. Stało się tak w myśl dekretu nadwornego z tego roku, zatwierdzonego okólnikiem Gubernium lwowskiego z 10 lutego 1792 r., a powtórzonego dla całego państwa dekretami nadwornymi z 16 i 24 lipca 1793 r. Jednak tylko 2 gminy żydowskie w Galicji zorganizowały żeńskie szkoły trywialne (Lwów i Brody). W tym pierwszym mieście najpierw uruchomiono 2 męskie szkoły trywialne, a następnie 3 żeńskie. Natomiast w Brodach funkcjonowała jedna szkoła panieńska i jedna chłopięca. Obie utworzono najpóźniej w roku szkol. 1791/1792⁷³.

Poważnym problemem w szkołach lwowskich w II poł. XIX w. było przepełnienie sal lekcyjnych. Dla przykładu – w pierwszym roku działalności szkół trywialnych po ich reaktywowaniu (rok szkol. 1856/1857) w szkole miejskiej uczyło się 66 chłopców i 124 dziewcząt, a w przedmiejskiej – odpowiednio 100 i 124⁷⁴. Także w późniejszym okresie we wspomnianych placówkach sytuacja nie przedstawiała się dobrze. Przykładowo w 1871 r. w klasach pierwszych (męskich i żeńskich) w szkole miejskiej było łącznie 93 dzieci, a w przedmiejskiej – 134. W wymienionych klasach utworzono oddziały równoległe. W tak przepełnionych klasach nie mogło być mowy ani o utrzymaniu porządku, ani tym bardziej o efektywnym nauczaniu⁷⁵. Kolejne lata pod tym względem nie przyniosły poprawy. Dowodzi tego sprawozdanie z 30 września 1874 r. z działalności pro-

⁶⁹ M. Baranowski, dz. cyt., s. 152, 165; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 111–112; tenże, *Problemy szkolnictwa żydowskiego...*, s. 360–361.

⁷⁰ *Schematismus des gesammten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese... für das Jahr 1860...*, s. 54; *Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej diecezji na rok 1868...*, s. 43.

⁷¹ *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1868...*, s. 741; *Szematyzm królestwa Galicji... na rok 1871...*, s. 434.

⁷² M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 225.

⁷³ Tenże, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 58.

⁷⁴ M. Łapot, dz. cyt., s. 390.

⁷⁵ Tamże, s. 394.

wadzonych szkół wyznaniowych we Lwowie, sporządzone przez władze gminy żydowskiej i przekazane Radzie Szkolnej Krajowej. Podkreślono w nim, iż sprawowanie nadzoru nad szkołami trywialnymi było niemożliwe z powodu przepełnienia klas. Skutkiem były, sygnalizowane wcześniej, bardzo słabe wyniki nauczania. W piśmie gminy do RSK czytamy: „Złe wskutek powyższych braków następstwa, osobliwie w ostatnich latach, przy coraz wzmagającym się natłoku izraelskich dzieci do szkół ludowych dały się dość dotkliwie uczuć”⁷⁶.

Według zarządzeń państwowych do omawianych szkół żydowskich mogły uczęszczać także dzieci Rusinów, jednak pod warunkiem, że w danej miejscowości nie działała szkoła ruska⁷⁷.

4. Praca dydaktyczna szkół

H. Homberg w pełni popierał austriacką politykę społeczno-kulturalną wobec Żydów. Dlatego, mimo ich sprzeciwu, już od pierwszych miesięcy sprawowania swego urzędu rozpoczął program reformy oświaty realizowany w oparciu o model państwowej szkoły publicznej. W okólniku wydanym w 1788 r. starał się przekonać galicyjskich rabinów do współpracy w tym zakresie. Celem szkół było nauczanie młodzieży j. niemieckiego i hebrajskiego (zamiast jidysz), doskonalenie moralne młodzieży, przygotowanie do handlu i rzemiosła, wprowadzanie klas (w zależności od wieku i zdolności uczniów) oraz troska o edukację osób ubogich⁷⁸.

W analizowanych żydowskich szkołach elementarnych uczono według państwowych planów nauczania dla szkół ludowych oraz z podręczników zalecanych przez ustawodawstwo oświatowe. Program nauczania w szkołach trywialnych obejmował: pisanie, czytanie, rachunki, śpiew, kaligrafię, ćwiczenia w mowie (recytacje) i pisaniu (dyktanda), a (w przypadku dziewcząt) dodatkowo roboty ręczne. Zajęcia były prowadzone w j. niemieckim⁷⁹.

Książki szkolne były takie same, jak w szkołach chrześcijańskich. Jedyne treści religijne były odmienne⁸⁰. Dlatego (w myśl zarządzenia z 27 października 1786 r.) wydrukowano nowe, zmienione wydanie elementarza zatytułowanego *Nahmenbüchlein*, w którym pominięto treści religijne z katolickiego małego katechizmu oraz modlitwy. W nauce wykorzystywano niemieckie podręczniki z alfabetem łacińskim: do nauki pisania i czytania – wspomniany elementarz *Nahmen-*

⁷⁶ Tamże, s. 396.

⁷⁷ M. Adamczyk, *Szkolnictwo ludowe w greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1772–1867*, [w:] *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3, red. S. Stępień, Przemysł 1996, s. 162.

⁷⁸ *Homberg Herz* [dostęp: 23.10.2016]; D. Sadowski, *Maskilisches Bildungsideal...*, s. 145–168; tenże, *Haskala und Lebenswelt...*, s. 16.

⁷⁹ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 89; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 46.

⁸⁰ J. Skoczek, dz. cyt., s. 11.

büchlein (zawierający listę liter, najprostsze wyrazy i pojęcia) oraz tablice z rytymi literami – *ABC Täfelchen*, a do rachunków – *Kopfe Rechnen* Poepera oraz tablice rachunkowe *Tabellen und Rechnen*⁸¹.

Poważnym problemem organizacyjnym w pierwszym okresie istnienia omawianych szkół była kwestia nauczania religii mojżeszowej. Początkowo szkoły żydowskie różniły się od chrześcijańskich jedynie tym, że w tych pierwszych nie uczono religii. Homberg znał bowiem dobrze społeczność żydowską i wiedział, że jeśli wprowadzi ten przedmiot do szkół, to żaden ojciec nie pośle tam swego dziecka. Dlatego tę sprawę zostawiono chederom i mełamedom, którym ówczesne ustawodawstwo austriackie nadało tytuł „Religionslehrer”. Dopiero RSK, przeprowadzając ustawę o języku wykładowym z 1867 r., wydała 22 czerwca 1868 r. stosowne rozporządzenie odnoszące się do żydowskich szkół publicznych. W punkcie trzecim Rada zadysponowała: „Nauka religii i język hebrajski (nauka religii w połączeniu z Biblią) poczytuje się za jeden przedmiot szkolny. Będzie on udzielany w tym języku, którego dla swych dzieci, uczęszczających do szkoły, większość rodziców zażąda”. Jednak faktycznie wprowadzenie religii mojżeszowej jako przedmiotu nauczania do tych szkół (w wymiarze 2 godz. tygodniowo) nastąpiło dopiero w 1872 r. RSK chciała w ten sposób pozyskać dzieci żydowskie dla szkolnictwa publicznego⁸².

Nauka w szkołach trywialnych miała się odbywać codziennie, z jednym wolnym popołudniem. Jedna grupa uczniów chodziła rano, druga – po południu. Każdy nauczyciel miał przydzieloną swoją klasę i według tego nazywano ich: Lehrer der I klasse, Lehrer der II klasse, itp.⁸³ Rok szkolny miał się zaczynać w październiku i dzielić na dwa semestry (kursy): zimowy i letni. W rzeczywistości jednak w poszczególnych szkołach wytworzyły się lokalne zwyczaje dotyczące tej kwestii. Zależało to od szeregu czynników, np. od zainteresowania rodziców edukacją swych dzieci⁸⁴. Na koniec każdego semestru nauczyciele przeprowadzali dla uczniów publiczne popisy. Egzamin na zakończenie kursu zimowego organizowano w marcu lub kwietniu, kursu zaś letniego – w lipcu lub sierpniu. W 1793 r. w szkołach Lwowa egzamin z pierwszego kursu odbył się 20 marca. Natomiast semestr letni zaczął się 8 kwietnia. Z kolei w 1795 r. egzamin na koniec kursu zimowego przeprowadzono dopiero 17 kwietnia. W przypadku tego miasta na egzaminy przychodzili członkowie Studienkonsessu. W tym okresie postępy uczniów szkół lwowskich prezentowały się dość mierne. Przy tym stwierdzano, że frekwencja była nadzwyczaj słaba. Choć dla najlepszych uczniów przewidziane były nagrody, to jednak (z wyższych powodów) prawie nigdy ich nie rozdawano⁸⁵.

⁸¹ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 90; K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 46.

⁸² M. Baranowski, dz. cyt., s. 153.

⁸³ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 227.

⁸⁴ M. Krupa, dz. cyt., s. 74.

⁸⁵ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 231.

Przez wiele dziesięcioleci szkoły żydowskie posługiwały się j. niemieckim jako wykładowym. Języka polskiego zazwyczaj w nich nie uczono. Po polsku nauczano w połowie lat 60. XIX w. tylko w Bolechowie. Dopiero rozporządzeniem z 22 czerwca 1868 r. (w sprawie przeprowadzenia ustawy o języku wykładowym w szkołach żydowskich) RSK dała możliwość posługiwania się w nich j. polskim. Miał się on stawać wykładowym stopniowo, począwszy od klasy pierwszej. Stosowny zapis odnoszący się do tego typu szkół brzmiał następująco:

Zgodnie z ustawą o języku wykładowym z dnia 22 VI 1867 r., tudzież na podstawie wniosków, złożonych tak przez różne gminy żydowskie, kahały, jak i rzeczoznawców postanawia Rada Szkolna dla tych szkół żydowskich, w których utrzymujący język polski wykładowy mieć pragną, co następuje: Językiem wykładowym jest język polski. Język ten staje się wykładowym stopniowo, tj. od roku szkol. 1868/69 w I klasie, od roku 1869/70 w II klasie, od roku 1870/71 w III klasie, od roku 1871/72 w IV klasie. Rada Szkolna zastrzega sobie prawo wprowadzenia języka polskiego jako wykładowego już i do II klasy w roku 1868/69, a zatem i do dalszych klas o rok wcześniej w tych szkołach, gdzie to na podstawie orzeczenia inspektora szkolnego, w porozumieniu z odnośnym zgromadzeniem nauczycielskim, da się z pożytkiem dla udzielanych nauk przeprowadzić. Język niemiecki jako przedmiot obowiązkowy następuje od klasy II. Tym szkołom żydowskim, w których nauka języka polskiego najbardziej dotąd jest zaniedbaną, przydzieleni będą nauczyciele zupełnie biegli w języku polskim bez względu na ich religię⁸⁶.

Jednak początkowo wśród nauczycieli szkół żydowskich dawał się zauważyć niski poziom znajomości polszczyzny. Dlatego to rozporządzenie nie zostało wówczas w pełni wykonane. Tak stało się m.in. w szkołach lwowskich. Tu ograniczono się jedynie do ustanowienia osobnych nauczycieli języka polskiego. Starsi gminy żydowskiej zastaniali się tym, że nauczyciele nie znali go na tyle dobrze, aby w nim prowadzić wszystkie zajęcia⁸⁷.

W powyższym rozporządzeniu z 1868 r. RSK ustanowiła dla poszczególnych przedmiotów i klas szkół żydowskich rozkład godzin (obowiązujący od roku szkol. 1868/69); strukturę tę przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Rozkład godzin obowiązujący w szkołach żydowskich od roku szkolnego 1868/1869

Przedmioty	Klasa I		Klasa II		Klasa III		Klasa IV	
	chłopcy	dziewczeta	chłopcy	dziewczeta	chłopcy	dziewczeta	chłopcy	dziewczeta
Religia w połączeniu z Biblią	7	4	7	4	8	4	8	4
Język polski	10	10	9	9	8	9	7	8
Język niemiecki	—	—	6	6	5	5	6	6
Rachunki	3	3	3	3	3	3	3	3

⁸⁶ *Rozporządzenie Rady Szkolnej Krajowej z dnia 22 czerwca 1868 r. względem przeprowadzenia ustawy o języku wykładowym w szkołach żydowskich*, „Kurenda Szkolna” 1868, nr 4, s. 13–14; M. Baranowski, dz. cyt., s. 152–153.

⁸⁷ M. Baranowski, dz. cyt., s. 154.

Tabela 3. Rozkład godzin... (cd.)

Przedmioty	Klasa I		Klasa II		Klasa III		Klasa IV	
	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta	chłopcy	dziewczęta
Pisanie	3	3	3	3	3	3	3	3
Geografia	—	—	—	—	2	2	2	2
Rysunki	—	—	—	—	2	—	2	—
Roboty ręczne	—	6	—	6	—	6	—	6
Liczba godzin tygodniowo	23	20	28	25	29	26	29	26

Uwaga: Rysunki i roboty ręczne miały być udzielane w godzinach rekreacji – M. Baranowski, dz. cyt., s. 153.

5. Baza lokalowa i materialna szkół

Powszechnym zjawiskiem w ostatnich dziesięcioleciach XVIII w. był zły stan organizacyjny i materialny izraelickich szkół trywialnych. Na taką sytuację przez szereg lat wpływ miało wiele złożonych czynników. W pierwszej kolejności zaliczyć do nich można brak rzeczywistego zaangażowania władz państwowych w ich organizowanie i utrzymanie. Ponadto na działalność tych instytucji negatywnie wpływały następujące okoliczności: poziom umysłowy ludności izraelickiej, brak odpowiednich pomieszczeń do nauki, niskie wynagrodzenie nauczycieli i ich słabe przygotowanie do zawodu, brak opieki ze strony czynników miejscowych (kahałów), które z nieufnością odnosiły się do szkoły niemieckiej (grożącej izraelickim dzieciom zniemczeniem)⁸⁸. We Lwowie w pierwszych latach działalności żydowskiej oświaty publicznej szkoły lokalizowano w budynkach kahałnych lub w wynajętych na ten cel pomieszczeniach. W końcu XVIII w. mieściły się w ciasnych izbach, słabo ogrzewanych, które nieraz nie były w stanie pomieścić wszystkich zapisanych dzieci. Tak było np. w 1793 r., kiedy to do obu szkół na Przedmieściu Krakowskim (chłopięcej i dziewczęcej) powinno chodzić 703 dzieci, a miejsca było zaledwie na 347 (przy założeniu, że połowa chodziłaby rano, a połowa – po południu). Z kolei męska szkoła na Przedmieściu Halickim powinna liczyć 414 dzieci, a miejsca miała tylko na 200. Natomiast do miejskiej trywialnej szkoły panieńskiej powinny chodzić 304 uczennice, a mieściło się tylko 153⁸⁹. W Bolechowie w 1854 r. nowo otwartą szkołę usytuowano w wynajętym budynku mieszkalnym, nieodpowiadającym jednak potrzebom szkoły, gdyż pomieszczenia były małe, niskie i słabo oświetlone. Na dodatek miejscowy kahał nie wykazywał należytej dbałości o ten

⁸⁸ M. Krupa, dz. cyt., s. 74–75.

⁸⁹ M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 233–234; tenże, *Dzieje Żydów w Galicji...*, s. 63.

obiekt⁹⁰. Sale służące do nauczania wyposażone były w długie ławki, drewniane tablice na sztalugach i tablice ceratowe z liniami, a także liczydła. Pisano rysikami na ścieralnych tabliczkach⁹¹.

Utrzymanie lokalu szkolnego, jego konserwacja, wyposażenie izb lekcyjnych oraz płaca dozorczy szkolnego należały do obowiązków kahału. Stosunek starszyny kahalnej do spraw szkolnych prześledzę na przykładzie Lwowa. Pomieszczenia szkolne w tym mieście pod koniec XVIII w. były najczęściej brudne, rzadko je bielono. Zazwyczaj czyniono to przed egzaminem publicznym. Dachy powszechnie przeciekały, więc w klasach panowała wilgoć. Skomplikowanie wyglądała procedura zwracania się nauczyciela do organów nadzorczych w sprawach doraźnych remontów szkoły. Musiał on najpierw pisać do zgromadzenia nauczycielskiego, które przekazywało pismo do cyrkułu. Z tego urzędu szło ono do kahału. Ten zazwyczaj nie spieszył się z podjęciem działań. Dlatego nieraz musiano kilkakrotnie go monitować oraz nakładać grzywny, zanim starszyna kahalna wykonała stosowne czynności. Gdy zaś nauczyciele, nie mogąc doczekać się naprawy, sami udawali się do cyrkułu, kahał wnosił na nich zażalenie do tego urzędu. W rezultacie braku troski o pomieszczenia szkolne w 1800 r. szkoły lwowskie były tak zniszczone, że groziły zawaleniem. Dopiero wówczas cyrkuł 9 i 21 października 1800 r. polecił (bez zgody kahału) wykonać na jego koszt potrzebne remonty⁹². Jeszcze gorzej było we Lwowie z zaopatrywaniem przez kahał szkół w opał na czas chłódów i zimy. Prawie zawsze było tak, że – pomimo panującego już zima – szkoły nie miały jeszcze drewna. Nieraz nauczyciel musiał się upominać o każdą furę. Przy tym zazwyczaj dostarczona ilość opału była niewystarczająca. Częste problemy były również z przechowywaniem drewna w szkołach. Kahał bowiem polecał gromadzić opał w komórkach pod schodami, lecz tam nie było na tyle miejsca. Dlatego składano go na dziedzińcu, skąd był niejednokrotnie rozkradany. Jeszcze większy problem stwarzało zdobycie dla szkoły drabiny przeciwpożarowej⁹³. Inną trudność dla tych instytucji stanowiło podnoszenie czynszów przez osoby wynajmujące pomieszczenia na cele lekcyjne. Poza tym rzadko kto decydował się wynająć lokal na szkołę, a jeśli początkowo dał się skusić wysokością czynszu, to szybko z tego chciał się wycofać⁹⁴.

Zakres pomocy kahałów na rzecz izraelskich szkół publicznych można prześledzić, analizując budżet kahału lwowskiego na rok 1794. Zawierał on następujące pozycje: na opał dla wszystkich 7 szkół lwowskich (po 50 złr za każdy piec, wraz z kosztami rąbania drewna) – 350 złr; na czynsz najmu szkoły trywialnej w mieście dla dziewcząt i szkoły trywialnej na Przedmieściu Halickim –

⁹⁰ K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji...*, s. 119.

⁹¹ J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 90.

⁹² M. Bałaban, *Herz Homberg...*, s. 224.

⁹³ Tamże, s. 224–225.

⁹⁴ Tamże, s. 226.

300 złr, na płace dla 7 tercjanów – 138 złr 30 kr.; na konserwację i naprawy obiektów szkolnych – 200 złr; na atrament, pióra, krede, przybory dla ubogich uczniów oraz nauczycielowi po 2 złr kwartalnie – 56 złr; na nagrody pilności dla uczniów – 42 złr; na mieszkanie dla 3 nauczycieli (po 36 złr) – 108 złr. Razem wydatki wyniosły 1194 złr 30 kr.⁹⁵

Osobami zatrudnianymi do szkół dla wykonywania prac gospodarczych byli dozorczy szkolni (tercjanie). Ich obowiązki polegały m.in. na codziennym zamiataniu szkoły i paleniu w piecach. Według ogólnej austriackiej normy mieli oni pobierać płacę 50–60 złr rocznie. W szkołach galicyjskich dostawali wynagrodzenie niższe, bo w wysokości 30 kr. (0,5 złr) tygodniowo⁹⁶.

Bibliografia

- Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Zespół 212: Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 im. św. Scholastyki w Rzeszowie, sygn. 71 – „Kronika i księga wizytacyjna 1856–1946”.
- Adamczyk M., *Szkolnictwo ludowe w greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1772–1867*, [w:] *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3, red. S. Stępień, Przemysł 1996.
- Bałaban M., *Dzieje Żydów w Galicji i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1868*, Kraków [b.r.w.].
- Bałaban M., *Herz Homberg i szkoły józefińskie w Galicji (1787–1806). Studium historyczne*, [w:] tegoż, *Z historii Żydów w Polsce: szkice i studia*, Warszawa 1920.
- Baranowski M., *Historia szkół ludowych król. stoł. miasta Lwowa*, Lwów 1895.
- Fiutowski T., *Szkolnictwo ludowe w Galicji w dobie porzoborowej*, Lwów 1913.
- Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1868*, Lwów [1868].
- Grodziski S., *Zabór austriacki 1772–1848*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- Gruński S., *Dzieje szkolnictwa ludowego w Galicji*, cz. 1: *Czasy przed zaprowadzeniem autonomii 1772–1861*, Lwów 1916.
- Homberg Herz*, [w:] *The Yivo encyclopedia of Jews In Eastern Europe*, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Homberg_Herz [dostęp: 23.11.2016].
- Jakubus M., *Oświata dukielska w latach 1772–1918*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 7, red. F. Leśniak, Krosno 2016.
- Krupa M., *Szkoła ludowa w Galicji w latach 1772–1790*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1981, t. 24.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże, s. 224.

- Łapot M., *Rozwój żydowskiego szkolnictwa świeckiego we Lwowie w latach 1772–1879*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2013, t. 22.
- Majorek C., *Działalność oświatowa Jana Franciszka Hoffmanna w Galicji (1778–1791)*, [w:] *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII–XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, red. R. Dutkova, J. Dybiec, L. Hajdukiewicz, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977.
- Majorek C., *Początki austriackiego systemu szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1772–1780*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1976, t. 19.
- Majorek C., Marmon W., *Oświata i kultura regionu tarnowskiego w okresie rozbiorów i niewoli*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. 2, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1983.
- Opas T., *Z badań nad mniejszościami narodowymi w miastach Galicji w latach 1772–1848*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1994, t. 2.
- Pacholkiv S., *Galizische Judengemeinden unter Maria Theresia und Joseph II*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” 2014, nr 9; <http://dx.doi.org/10.12775/BPMH.2014.004>.
- Pelczar R., *Recepcja austriackiego ustawodawstwa oświatowego w Galicji w latach 1774–1816*, [w:] *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, red. M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki, Rzeszów 2011.
- Pelczar R., *Szkolnictwo w miastach zachodnich ziem województwa ruskiego (XVI–XVIII w.)*, Rzeszów 1998.
- Podgórska E., *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim. Szkolnictwo elementarne*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej*, t. 1, red. S. Michalski, Warszawa 1982.
- Półcwiartek J., *Skupiska żydowskie w Galicji u schyłku XVIII wieku*, [w:] *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991.
- Rędziński K., *Problemy szkolnictwa żydowskiego*, [w:] *Szkolnictwo i oświata w Galicji 1772–1918*, red. A. Meissner, K. Szmyd, J. Dybiec, J. Krawczyk, Rzeszów 2015.
- Rędziński K., *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji w latach 1813–1918*, Częstochowa 2000.
- Rozporządzenie Rady Szkolnej Krajowej z dnia 22 czerwca 1868 r. względem przeprowadzenia ustawy o języku wykładowym w szkołach żydowskich*, „Kurenda Szkolna” 1868, nr 4.
- Sadowski D., *Haskala und Lebenswelt. Herz Homberg und die jüdischen deutschen Schulen in Galizien 1782–1806*, Göttingen 2010.

- Sadowski D., *Maskilisches Bildungsideal und josephinische Erziehungspolitik – Herz Homberg und die jüdisch-deutschen Schulen in Galizien 1787–1806*, „Leipziger Beiträge zur Jüdischen Geschichte und Kultur” 2003, band 1.
- Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien für das 1806*, Lwów [1806].
- Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien 1792*, Lwów [1792].
- Schematismus für die Königreiche Ostgalizien und Lodomerien für das 1802*, Lwów [1802].
- Schematismus für die Königreiche Ostgalizien und Lodomerien für das 1803*, Lwów [1803].
- Schematismus des gesammten an den Volksschulen der Tarnower Bischöflichen Diöcese...für das Jahr 1860*, [w:] *Schematismus universi venerabilis cleri dioeceseos tarnoviensis tam saecularis quam regularis...in...1860*, Tarnów 1860.
- Skoczek J., *Rys historyczno-statystyczny szkół ludowych w Galicji 1772–1848*, Kraków 1869.
- Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkim księstwem krakowskim na rok 1871*, Lwów 1871.
- Szematyzm szkół ludowych i ich nauczycieli w tarnowskiej diecezji na rok 1868*, [w:] *Schematismus universi venerabilis cleri dioeceseos tarnoviensis tam saecularis quam regularis...in...1868*, Tarnów 1867.
- Świeboda J., *Edukacja Żydów w Galicji 1772–1918*, „Prace Historyczno-Archivalne” 1994, t. 2.
- Świeboda J., *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1918)*, „Analecta” 1995, nr 4/2.
- Świeboda J., *Szkolnictwo*, [w:] *Dzieje Rzeszowa*, t. 2, red. F. Kiryk, Rzeszów 1998.

The realization of the educational process in the German-Jewish trivial schools in Galicia in the years 1784–1873 (with emphasis on Lviv)

Summary

The aim of this article is to present the activities of the German-Jewish trivial schools in Galicia in the years 1784–1873. The study used the archival sources, printed sources and scientific literature related to the topic. Article divided into several parts, according to undertaken in these issues.

Jews constituted in Galicia unique community, because they were not Christians and had their own organization, customs, traditions and religious schools. However, at the request of state authorities they had to organize a school of Austrian education laws. As a result, in Galicia they established over a hundred German-Jewish trivial schools. Most were of Lviv. The schools usually

---

taught by one teacher. Only occasionally there were two or three. It was only in the 60s nineteenth century in some schools the teaching staff was still numerous. The teachers were most often men. Women rarely taught. Teachers were Jews or persons of the Christian religion. In the early days of schools they were brought to their teachers from different parts of Austria. Schools attended by boys and girls aged 6–12 years. Often parents did not care about their teaching, and therefore a large proportion of students went to study irregularly. The learning program includes all subjects existing in schools for children of Christian, except for the teaching of religion. For Jewish students specially issued textbooks. They were printed in German. This language students used the learning of all subjects. Polish language in Jewish schools appeared only in 1868. The big problem was to organize spaces for schools, because the local Jewish authorities about it is not cared.

Keywords: education Jews in the Polish lands in times of partitions, elementary schools in Galicia, Jewish trivial schools in Galicia, Herz Homberg, teaching staff of Jewish schools in Galicia, learning program in Jewish state schools in Galicia, students of Jewish state schools in Galicia.